

OBRA COMPLETA

Ramon Vidal de Besalú

A cura d'Anton M. Espadaler

UBe

Filologia UB
BIBLIOTECA

Ramon Vidal
de Besalú

OBRA COMPLETA

Ramon Vidal de Besalú

A cura d'Anton M. Esgadaler

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Filologia UB

BIBLIOTECA

Taula

<i>Sigles</i>	9
<i>Introducció</i>	11

NARRATIVA

ABRILS ISSIA

El món d'ahir, segons Ramon Vidal	25
Abrils issi'e mays intrava	54
Abril eixia i maig entrava	55
Notes	146

SO FO E·L TEMPS

L'obediència deguda	183
So fo e·l temps c'om era gais	202
Això va passar en aquell temps en què hom era un perfecte cortès	203
Notes	278

CASTIA GILOS

L'amonestament als gelosos.	299
Unas novas vos vuell comtar	324
Us vull explicar una història que vaig sentir recitar . . .	325
Notes	348

RAZOS DE TROBAR

Una gramàtica per gaudir del cant	355
Per so qar ieu Raimonz Vidals ai vist et conegut.	372
Per tal com jo, Ramon Vidal, he vist i he constatat	373
Notes	416

POESIES D'ATRIBUCIÓ DUBTOSA

BELH M'ES

Davant.	433
Belh m'es quan l'erba reverdis	436
Em plau quan l'herba reverdeix	437

ENTRE·L TAUR E·L DOBLE SIGNE

Davant.	445
Entre·l taur e·l doble signe	448
Entre el toro i el doble signe	449
Notes	454

PLAZENS PLASERS

Davant.	457
Plazens plasers, tant vos am e·us dezir	460
Plaent plaer, tant us estimo i us desitjo	461
Notes	462

<i>Bibliografia</i>	463
-------------------------------	-----

Sigles

AdM	<i>Annales du Midi</i>
AEM	<i>Anuario de Estudios Medievales</i>
AIEG	<i>Annals de l'Institut d'Estudis Gironins</i>
AIEO	Association International d'Études Occitanes
AST	<i>Annalecta Sacra Tarraconensia</i>
BdT	Bibliographie der Troubadours
BM	Bibliothèque Méridionale
BRABLB	<i>Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona</i>
BRH	Biblioteca Románica Hispánica
CCM	<i>Cahiers de Civilisation Médiévale</i>
CFMA	Les Classiques Français du Moyen Âge
CHFMA	Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Âge
CM	Clásicos Medievales
CN	Cultura Neolatina
CUP	Cambridge University Press
DECat	<i>Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana</i>
ENC	Els Nostres Clàssics
FCE	Fondo de Cultura Económica
FOC	Fundació Occitano-Catalana
GGCC	<i>Gran geografia comarcal de Catalunya</i>
IEC	Institut d'Estudis Catalans
IEE	Institut d'Estudis Empordanesos
IEEM	Instituto Español de Estudios Mediterráneos

OBRA COMPLETA

IEP	Instituto de Estudios Políticos
IFV	Institut de Filologia Valenciana
JHR	<i>Journal of Hispanic Research</i>
LMA	Le Moyen Âge
MHCA	Monuments d'Història de la Corona d'Aragó
MUP	Manchester University Press
NUP	Northwestern University Press
OUP	Oxford University Press
PAM	Publicacions de l'Abadia de Montserrat
PUM	Presses Universitaires de la Méditerranée
Rlr	<i>Revue des Langues Romanes</i>
RABLB	Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
RV	<i>Romanica Vulgaria</i>
SATF	Société des Anciens Textes Français
SM	Studi Medievali
SMV	Studi Mediolatini e Volgari
TLF	Textes Littéraires Français
UCP	University of California Press
UMP	University of Minnesota Press
UPP	University of Pennsylvania Press
ZfrPh	<i>Zeitschrift für romanische Philologie</i>

Introducció

Ara com ara és pràcticament impossible no sols de fer, sinó d'esbossar una mínima biografia de Ramon Vidal de Besalú. L'únic document conservat, on compareix al costat d'aquest nom una tal Armanda efectuant una venda a la casa de l'Hospital, *voluntate Raimundi Vitalis*, entre altres oncles seus, estès a Besalú l'any 1216, demostra que l'existència d'un Ramon Vidal a la ciutat de Besalú a principis del segle XIII és plausible (Field 1989: 18-21), i que amb prou versemblança coincideix amb l'autor de l'*Abrils issia*, el qual té interès a dir que l'escenari on s'inicia la seva narració és «la plassa de Bezaudun». Hom ha especulat si era jueu, quan l'única cosa certa, que sorprenentment ha passat per alt a la gran majoria dels estudiosos, és que qui va escriure un tractat de gramàtica com les *Razos de trobar* degué posseir una inexcusable formació clerical, que podia haver obtingut en el puixant monestir de Sant Pere, a la mateixa ciutat de Besalú. I després, com s'esdevingué amb Arnaut Daniel i amb tants d'altres trobadors, «abandonet las letras», i no em sembla descabellat, considerant la matèria de la seva obra, que almenys durant un quant temps fes de joglar. El fet, d'altra banda, que la cort d'Hug de Mataplana, al castell on havia de néixer el mite del comte Arnau (Romeu 1948: 123-134), sigui descrita a *So fò e-l temps* amb acurats detalls i de forma altament elogiosa, per-

met de creure que Ramon Vidal hi mantenia un vincle no esporàdic, que podria haver coincidit amb els anys de major activitat literària. Hug de Mataplana, que fou acusat pel rei Jaume I d'haver abandonat el seu pare a Muret i haver fugit (*Llibre del fets*, 9), va morir el 28 de novembre del 1213 a causa de les ferides rebudes durant la batalla (Riquer 1972: 460).

Si concedim dimensió biogràfica al que es diu a l'*Abrils issia*, Ramon Vidal va conèixer el temps esplendorós del rei Alfons I el Trobador, per bé que les dates que majoritàriament es poden deduir del conjunt dels seus escrits ens duen a l'època de Pere I el Catòlic. El regnat del rei Alfons significa el període en què la cultura elaborada pels trobadors, estimulada des del mateix tron, s'imposa a la Corona d'Aragó, i la converteix en un referent i un destí atractiu per als poetes, ja que el rei fou un mecenes interessat en els avantatges polítics de la seva liberalitat, sobretot a Provença, on el seu domini fou discutit, i n'hagué de defensar els drets amb les armes. El rei reeixí a ser elogiat pels més importants escriptors del moment (Riquer 1959; Aurell 1981), amb excepcions, és clar, entre les quals cal destacar Bertran de Born i Guillem de Berguedà, exponent d'una noblesa contrària a la concentració de poder en mans de la corona (Riquer 1950; Ruiz Domènec 1996: 123-129). El rei Alfons va proclamar la seva adhesió als principis ètics de l'amor cortesa, que fan de l'enamorat un vassall expectant, pacient i sotmès a la voluntat de la dama, com un vassall al seu senyor, quan, en debat amb Giraut de Bornelh —*Be me plairia, senh'En reis*— renuncia a fer com els poderosos, que obtenen l'amor gràcies al seu

poder i només hi cerquen el plaer. El rei, en canvi, afirma «qu'eu am las bonas finamen», o sia d'acord amb els principis de la *fin'amors*. En presentar-se com el primer dels cortesos, el rei oferia un model capaç d'aglutinar al seu voltant la noblesa del país. I no hi ha dubte que, malgrat les reticències de magnats com Guillem de Berguedà, que declara que en aquests afers no vol perdre el temps («en amor no vengui per musar»), i que desconfia que les declaracions del rei s'ajustin a un capteniment cortès, com d'altra banda s'observa en diverses *vidas* de trobadors (Rieger 1993), l'operació fou un èxit. No és debades que la ideologia cortesa i el llegat trobadoresc que la transmetia persistissin a Catalunya pràcticament fins a la fi de l'edat mitjana (Di Girolamo 1995). El regnat d'Alfons (1162-1196), a qui es relaciona amb uns vint trobadors (I. de Riquer 1996b: 935), representa un pas molt decidit respecte dels temps —sentits, però, com a inaugurals pel mateix Ramon Vidal— del seu pare Ramon Berenguer IV (1131-1162). És durant el govern de Ramon Berenguer que Ramon Vidal situa els inicis de la lírica trobadoresca a Catalunya. El comte de Barcelona fou visitat per Peire d'Alvèrnia, qui l'acusà de gasiu i de passar gana; fou criticat i enaltit en diferents poemes per Marcabré, i potser arribà a conèixer les primeres mostres de l'obra dels primers catalans que s'animaren a escriure en la llengua pròpia dels territoris ultrapiirinencs del mateix comte. Si la percepció de Ramon Vidal pot ser compartida, és en aquest període que caldria emmarcar el misteriós Ot de Montcada, la música del qual era sentida com a molt antiga per Guillem de Berguedà, i, tal vegada, el noble Guillem de Ribes, si és que nasqué cap

al 1140, com suposava el pare Coll (1961: 59), i si és el trobador que Peire d'Alvèrnia considerava que era «malvatz defors e dedinz | e dits totz sos vers raucament», cosa que, ara com ara, és purament hipotètica (Rossi 1995: 83).

«De bon paire, bon enfan», va dir Aimeric de Peguilhan, fent ressaltar la continuïtat que es donava entre l'actitud d'Alfons i la del seu fill i successor, Pere I. Encara més: el rei apareix en un gran nombre d'esments laudatoris com l'exemplificació dels valors cortesos. Guiraut de Calansó ho digué amb elevat entusiasme (Ernst 1930, III: 37-40):

sa valors
es tals que·ls sieus bos aips melhors
pot om comtar
cum las estelas, quant es sers.

El trobador Pistoleta n'enaltí el capteniment cavalleresc: «Reis d'ardimen e reis senes paor». És aleshores que a la Corona d'Aragó la cultura trobadoresca ateny el seu punt àlgid. Saverio Guida ha comptat una trentena llarga de trobadors que estan en relació amb el rei Pere I el Catòlic (2006: 239). Aquesta continuïtat és la que va fer que István Frank parlés d'un mig segle d'or que comprenia els cinquanta millors anys dels poetes occitans (1955: 182). Però és també en aquest temps que s'esdevé un fet decisiu que agermana apogeu i davallada. En els intensos anys finals del seu regnat, les circumstàncies polítiques i religioses emmenen el rei a intervenir directament en els afers d'Occitània, on aconsegueix de ser reconegut com la primera autoritat també pel comte de Tolosa. És llavors que

es fa palesa la convicció que a banda i banda del Pirineu hi ha una unitat de civilització, que —en un clima d’una gran dificultat i d’una gran tensió, tant per la pressió eclesiàstica com per l’agressiva presència dels exèrcits croats al servei del papat i, no gaire més tard, també del rei de França— està a punt de traduir-se en una unitat d’acció política. L’actitud de l’Església, que no va voler acceptar els plans del rei per resoldre les dues cares de la qüestió, no es va limitar a l’afer de l’heretgia, sinó que va significar un combat molt actiu contra la mateixa cultura trobadoresca. Ramon Vidal se’n queixa. I no manquen els trobadors que, com Pons de Capduelh (Napolski 1879, XIII: 33-36), s’es-candalitzen perquè

Sels que sabon letras e las lesos

 amon deseiretar
 mais cresteans que sarrazins fellos

La possibilitat de crear el que Alvira (2008) anomena la Gran Corona d’Aragó, i Guida, molt gràficament, «una superconfederazione provenzale-linguadocico-catalano-aragonesa» (2008: 258), fou desfeta, com és sabut, a Muret. Però no hi ha dubte que aquesta fraternitat —més enllà de la temàtica estricta del poema— és el que reflectien aquests cèlebres versos d’un trobador anomenat Albert —tradicionalment identificat amb Albertet de Sisterron, que demana al seu interlocutor (Boutière 1937: 96; Sanguinetti 2012, XIX: 2-5):

qual valon mais, catalan o franses?
 E met de sai Gascuenha e Proensa
 e Lemozi, Alvernh'e Vianes
 e de lai la terra dels dos reis.

Aquesta unitat de cultura i de mentalitat, gens interessada, per cert, a convertir la rectitud del dogma en un afer ultrat la resolució del qual no temi esquincar una manera d'entendre el món, i menys interessada encara a sotmetre's a la legalitat que imposava Simó de Montfort; aquesta unitat de llengua, de valors, de vincles personals i de llinatge és la que emergeix especialment a *Abrils issia* i la que conforma la geografia literària i vital de Ramon Vidal, que s'estén, a més, pel nord d'Itàlia, del tot obert a la poesia en llengua occitana, i per Castella.

Ramon Vidal va compondre poesia i, tot i que alguns cançoners han conservat poemes a nom seu, només li podem atribuir amb total certesa els tres fragments que són esmentats i, doncs, potser autocitats a *So fo e-l temps*, si algun dia es desfan els dubtes que n'acompanyen l'autoria. És probable que no fos tingut per un gran escriptor, des del moment que l'obra lírica que amb seguretat li pertany no ens ha pervingut sinó d'aquesta manera tan parcial i esquifida, i que hom no sembla haver-lo distingit amb la redacció d'una *vida*, com s'esdevé amb pràcticament tots els protagonistes de la lírica trobadoresca. Tanmateix, és inqüestionable que degué gaudir de certa fama.

Primer, com a pedagog i moralista: el fet que Cerverí de Girona citi dos versos de *So fo e-l temps* al *Maldit bendit* i presenti el seu autor com «us nostres savis»; i el fet que

Matfre Ermengau reproduceixi al *Breviari d'amor* uns versos de l'*Abrils issia* i els faci obra d'un «trobaire cortes | valens e savis e bos» així ho indica. Tanmateix es fa difícil passar per alt que les citacions, prou exactes, no es vegin acompanyades del nom de l'autor. D'altra banda, és inqüestionable que l'*ensenhamen* d'At de Mons *Si tot non es enquistz* té un deute gran amb *Abrils issia*, no només pel plantejament inicial —un joglar «de bona joglaria» que acut a ell per demanar doctrina—, sinó perquè es presenta com la modernització d'antics consells —«Mas segon que-s cambia | l'uzatjes de las jens | deu homz captene-mens | e sabers cambiar»—, dels quals «pus senat | qu'ieu no soi, n'han parlat | d'aquest'eyssa razo» (Bernhardt 1887, II: 53-61). I el més important d'aquests antics consells sobre la diversa condició dels homes amb qui el joglar ha de tenir tractes l'havia donat Ramon Vidal, ara esvaït entre aquests anònims predecessors.

Després, com a coneixedor del que acabà anomenant-se gaia ciència, car així es desprèn del que en diu Jofre de Foixà a l'inici de les *Regles*, quan afirma que fou «en art de trobar savis e entendens» (Marshall 1972: 1-2). La dedicació als aspectes teòrics i normatius de l'art de trobar és la que justifica que el marquès de Villena assegurí que «el consistorio de la gaya sciencia se formó en França en la çibdad de Tolosa por Ramón Vidal de Besaldú» (Sánchez Cantón 1993: 46). I el mateix es pot dir de la consideració que li atorga el marquès de Santillana, en el text que precedeix els seus *Proverbios*: «omne assaz entendido en las artes liberales e grand trobador» (Gómez Moreno-Kerkhof 1988: 220). Aquesta expertesa és una característica

que afecta tots els vessants de la seva producció. Totes les obres narratives plantegen qüestions més o menys candents relacionades amb la ideologia amorosa, i els tres fragments lírics conservats també donen a entendre una obra en la qual els interessos teòrics semblen tenir un paper rellevant.

Ramon Vidal —o aquell a qui diem Ramon Vidal— ocupa un lloc de privilegi en el terreny de la narrativa breu en llengua occitana. En un corpus poc nombrós, que s'ha transmès en gran part anònim, fragmentat i en manuscrits de baixa qualitat, a diferència de la cura i fins i tot el luxe amb què els cançoners han custodiat la lírica, el seu és un dels escassos noms que suren enmig d'un lamentable naufragi. A ell, però, li correspon l'honor, en àrea occitana, d'inaugurar la redacció de narracions farcides amb citacions alienes (I. de Riquer 1993: 289), procediment que té una important continuïtat a Catalunya. També ho fan, en efecte, Cerverí de Girona a finals del segle XIII (*Maldit benedit, Faula del rossinyol*), Jaume March (*Lo rauser de la vida gaia*) i l'anònim *Salut d'amor* al XIV; i Jordi de Sant Jordi (*Passio Amoris*), Francesc de la Via (*Procés de corona d'aur*), Francesc Ferrer (*Lo conhort*), Pere Torroella (*Tant mon voler*) i Bernat Hug de Rocabertí (*La glòria d'amor*) al segle XV.

Ramon Vidal no ha estat gens afortunat en la transmissió de les seves obres. Hom tendeix a sostreure-li, amb arguments no pas febles, tota l'obra lírica registrada a nom seu en alguns cançoners. De fet, aquí només recullo aquells poemes que són encara sotmesos a discussió, per bé que cal reconèixer que ja es troba força decantada, i no pas a favor seu. D'altra banda, Hugh Field li lleva el *Castia gilos*, sobre